

ALULLEVŐK

Jogszegénység

Tisztességben és bátorságban sokunk példaképe, *Günter Walraff*, írt egyszer egy könyvet *Legalul* címmel. Ott, Nyugat-Németországban akkor a vendégmunkások voltak legalul. Amikor mi most egy sorozatot kezdünk *Alullévők* címmel, azt kutatjuk, hogy egy „maga alatt lévő” nép társadalmában kik és miért jutottak még alább. Jó, hogy ma már se tisztesség, se bátorság nem kell ahhoz, hogy a kérdéseinket föltehessük.

Kis Zoltánnak, aki nem csak az egyik legegényibb hangú magyar író, hanem történetesen gyakorló bíró is, beszélgetésünk elején azt mondtam, hogy szeretnék egy olyan Magyarországon élni, ahol egyetlen cigány megütése, a dominóelvet követve, a rendőrtisztek sorának leváltásához, végső soron a belügyminiszter lemondatásához vezet. Én tudom, hogy jószerivel ilyen ország a világon nincs. De úgy gondolom, akkor beszélhetünk majd szocialista demokráciáról, ha a mi demokráciánk emberi jogokból minden más társadalomnál többet biztosít.

– Egészséges politikai és jogi közállapotok esetén természetesen nem lenne kérdés, hogy *egy cigány* bántalmazása miatt mondjon le a belügyminiszter, ugyanis hasonló helyzet adódhatna egy nem-cigány megpofozását követően is. A lemondásra nyilván egy prularista berendezkedésben kerülne sor, ahol a kormányzásban résztvevő párt féltene képviselőhelyeinek számát, ezért maga kényszerítené lemondásra kellemetlenné vált politikust, aki megengedte, hogy az általa irányított nyomozó hatóságban még a leghalványabb lehetősége is felmerült annak, hogy valakit tiltott kényszer alkalmazásával vallassanak. Ez, szerintem, nem utópia. Talán annak hangzik. Ez elvi, tehát kissé elvonatkoztatott kérdés,

– *Egém már vertek meg rendőrök, azért mert kölyökkoromban stopoltam, kissé szakállasan. Ezek a rendőrök talán még ma is szolgálnak, ma már az én adómból fizetik őket.*

– De a kérdésedben a saját sérelmed mellett egy átpolitizált társadalmi vezérgondolkodás prudériájának nyomát is megsejthetjük. Nem tudom, szoktál-e bírósági ítéleteket olvasgatni? Ha igen, találkozál-e már egyetlen olyan büntető ítélettel, ahol az indoklás, „személyi részében” szerepelt az a szó, hogy *cigány*? Jőmagam is legföljebb a nyomozati anyagokban, kihallgatási jegyzőkönyvekben bukkantam erre a szóra. Vagyis nem létezik olyan eseti jogalkalmazói aktus, határozat, vagy ítélet, ami egyébként, indokolási kötelezettséggel jogokat és kötelezettségeket, büntetőítéletben szabadságelvonással járó kötelezettségeket és hátrányokat állapít meg, amely elfogadta, respektálta volna, hogy valaki cigány vagy nem az.

Nem hinném, hogy ennek jogi elismerése diszkriminációt jelentene. Aki ezt mondja, annak csak a létező előítélet, a hátrányos megkülönböztetés jut eszébe. Pedig itt sokkal többről, és nem csak hátrányról van szó. Sőt, én mint büntető bíró vallom, hogy e körülmények figyelembevételével születhetnének igazán törvényes ítéletek.

Ez a társadalmi prudéria, ami mélyen beitta magát a közgondolkodásunkba, a bírót óhatatlanul törvénytértésre ösztökéli. Tudniillik nekem a „tényállást” teljes egészében fel kell derítenem, ugyanakkor tisztáznom kell a bűncselekmény alanyi oldalát is. Vagyis azt, hogy *ki*, milyen, személyiség követte el a cselekményt. Arról, hogy mit jelent a személyiség, talán nem nekünk kellene beszélni, mégis az elkövető személyiségének föl-tétlenül vannak olyan „metszeti”, amelyek jogilag relevánsak. A mai büntetőeljárás jog gyakorlatának nagy átka, hogy a jogalkalmazó csaknem kizárólag a tényállás után érdeklődik, illetve csak azután érdeklődhet. Merrincsenek a kezében olyan eszközök, amelyek által megközelíthetné az elkövető személyiségét. Egy cigány vádlott esetében nem kell számot vetnie és számot adnia arról, hogy az az ember milyen hatást gyakorolt rá. Ez a tényállás befejeztével a nyíló ajtón mintegy kipárolog a folyosóra. A bíró legfőjebb azt veszi figyelembe, hogy az illetőnek milyen a priusza, házasa, vannak-e gyerekei, ésatöbbi... Semmi sem kényszeríti, hogy önvizsgálatot tartson: él-e benne az a bizonyos létező előítélet? A büntető jogalkalmazás szempontjából a cigányság ezért leledzik a jogszegénység állapotában.

Ki kell mondanunk végre, hogy a cigányok másfajta. Minthogy a bíró nem ismeri ennek a másságnak a kulturális, történelmi, civilizációs vagy vallási „karakterisztikáját”, a tárgyaláson nem lehet vádlottja „egyenrangú partnere”. Köztudott, és alighanem tudományosan földolgozott kulturális tény a cigányságnak a tulajdonnal kapcsolatos attitűdje. Természetesen nem az előítéletek szintjén, azt is figyelembe kellene venni, midőn a bíró az elkövető személyiségében rejlő társadalomra való veszélyességről nyilatkozik.

– *Hogyan lehetne „hidalni” a cigányok és nem-cigányok tulajdoni szemlélete közötti szakadékot?*

– Rettetenes nehéz kérdés, legfőjebb ötleteim vannak. Ha a helyi bíráskodásnak lehet jelentősége, az éppen a cigányságra igaz. Elképzelhetőnek tartanám, hogy a krisz (romanyi kris = cigány törvény – a szerk.) nagy tekintélyű bírái együttműködjenek a kodifikált törvény alkalmazói-val. Sokkal hatékonyabbá válna a jogalkalmazás. Akár úgy is, hogy a bíróságok ügyforgalma a krisz-bírák (kris bíró = cigánybíró – a szerk.) támogatásával csökkenne.

Visszatérve az előző kérdésre, szerintem az előítéletek föloldásának csak egyetlen útja létezik, egymás kultúrájának, társadalmi helyzetének megismerése és megértése. Mielőtt a tudatosan vagy akaratlanul fölszított faji érzület, nacionalista hőzöngés lincshangulatba torkolna, nagyon fontosnak találnám, hogy végre lehetőséget kapjunk eme másság megismerésére, megértésére. A cigányság büntetőeljárás jogszegénységének, mint már említettem, vannak olyan okai is, amik a processzualjog intézményi környezetéből, környezeti elégtelenségeiből fakadnak. Hogyan lehetne megakadályozni, hogy egy cigányt – vagy bármilyen alant lévő embert – ne verjenek meg a rendőrségen? Legalábbis ne kényszerítsék akaratával ellentétes tartalmú vallomásra?

- *Talán az ügyvédek jelenlétével.*

- Megmondom őszintén, a nyomozati iratokat lapozva a legritkább esetben találkozom az ügyvéd nevével a nyomozati vagy ügyészi kihallgatás során. Meghatározott fenyegetettséggű bűncselekmények alapos gyanúja, fogva tartás esetén például kötelező a védelem. A védő ilyenkor rendszerint „más elfoglaltsága miatt” a kihallgatáson nincs jelen. Tény, hogy az ügyvédek igen elfoglaltak. Az esetek nagyobb részében kötelező védelem esetében a hatóság rendeli ki az ügyvédet, akinek a díja ilyenkor minimális. Hogy csak érzékeltessem: a bírósági tárgyaláson, vagyis ahol „fölteszik a koronát az eljárás fejére”, egy nem túl bonyolult ügyben a kirendelt védő díja 150 forint. Egy szerződésért ennek a tízszerese is jár a munkaközösségnek. Nyilván ez is közrejátszik, hogy kevés a védő. Talán nem köztudott, de az országban – ha jól emlékszem – összesen 1500 védő lehet. Kivételcs az, hogy egy ügyvédi munkaközösségen kívül, magánprakszist folytat. Tehát az ügyvédség is jó alaposan „meg van szervezve”. Ennek az indokát nem ismerem. Fogalmam sincs, mi szükség erre a limitált létszámra, miért nem alakulhat ki valamilyen szabadabb verseny az ügyvédek között, miért kell őket „betagosítani”, és az emelkedő bűnügyi statisztikáival eképp miért kell csorbítani a gyanúsítottak védekezéséhez való, törvény által biztosított és megkövetelt jogát? Ilyen körülmények között – mert így a kirendelt védő és védenca is a jogi szakértelmet igénylő kérdésben is afféle statisztikai szerepre kárhoztatik – tanácsos *meghatalmazni* az ügyvédet. Nem kell különösebben bizonyítanom, hogy a bűnözés, hogyan függ össze az anyagi szegénységgel. A jelenlegi viszonyok között egy ügyvéd meghatalmazása, különösen egy halmozottan hátrányos helyzetű vádlott esetében – anyagi csőd. Sajnos ez nem csak a büntető jogalkalmazásban van így, hanem a polgári ügyekben is. Noha a hivatalbóliság, az officialitás elve általában érvényesül a bírósági jogalkalmazásban, mégis a bíró nagy nehézségek árán, s emiatt talán igen rossz hatékonysággal képes a jogi szférában transzformálni az ügyfél vagy vádlott igazságkereső szándékát. Így az ügyfelek kielégítetlenül távoznak a tárgyalóteremből, minthogy nem értik, hogy az előző egy órában miről is volt szó, ezért egyszersmind elégedetlenek is. A jogalkalmazás titkos nyelvét használó hatóság így méginkább elidegenedik ügyfeleitől.

Még valamit: a szegény, és ettől jogszegény, esetleg, ráadásul sötétebb bőrszínű vádlott megpofozásának nem csak az a motívuma, hogy ambíciózus rendőrtisztviselők valami elvont bűnüldözési eszme követelésére minél gyorsabban akarnak hozzájutni a büntetőeljárásban egyébként túlon túl nagy jelentőséggel fölruházott nyomozati beismertő vallomáshoz. Tényként azt is elfogadhatjuk, hogy a rendőrség presztízse rendkívül alacsony, ezért egyebek híján a rendőri testület legfeljebb anyagi okokból csábító...

- *Te mennyit keresel?*

- Már majdnem annyit, mint egy „jólménő” rendőr főtörzsőrmester járandósága. De természetesen nekem nem jár ruházati illetmény.

- *Ez elképesztő.*

- Sajnos ennek az a következménye, hogy a rendőrök is hátrányos helyzetű, vagyis jogszegény környezetből rekrutálódnak. A kultur- és jogszegény környezetben pedig kiváltképp tenyészik a faji előítélet.

- *Mondani szoktuk, hogy ebben az országban mindenki jogszakértő. Ebből csak az igaz, hogy pörösködő nemzet ez.*

- A jog az emberek túlnyomó többsége számára egy ronda, százkarmú monstrum. Nem hiszem, hogy az emberek szeretnék a jogászokat. Nem hiszem, hogy jogállamban élünk...

- Szerintem inkább túlszervezetten anarchikus jogrendben.

- Ez a két dolog szorosan összefügg. Ha nincs jogállam, akkor alattvalók vagyunk. Tehát mi is többé-kevésbé a jogszegénység állapotában élünk.

Nagyon divatos mostanában a társadalom működésének zavarai kapcsán afféle értékválságról, az értékek lezüllesztéséről beszélni. . .

- *Én úgy látom, hogy a lobogókra aggatott értékeink nagy része már „kibirdetése” pillanatában amortizálódott, ugyanis az emberek egy csomó „értéket” semmibe se vettek, de ezt senki nem mert kimondani.* !

- A funkcionalitás értelmében nekem ez a bizonyos értékválság társadalmi kommunikációs válságot jelent. A társadalom értékfogalmi megkönnyítik a kommunikációt, a kommunikációs csatorna hatékonyságát növelni képesek. Egyszerűbben: az emberek nem értik egymást. Közös értéknormatívusok híján a társadalom kommunikációs állapota egy *Franz Xaver Kroetz*- vagy egy *Spiró*-drámához hasonlatos – a *Csirkefejre* céloztam. Mindenki mondja a magáét, függetlenül attól, hogy a másik mit mond. Szociálpszichológusok talán így fogalmaznának: nincs hatékony interakció. *Inglehart* kifejezésével: hiányzi a flusztráció-tolerancia. Az egyik legnagyobb magyar jogfilozófus és *Lukács-szakértő, dr. Varga Csaba* szerint a jog a nyelvhez hasonlóan társadalmi szuperközvetítő ágens. Tehát kommunikációs csatorna.

Amikor a jogalkalmazással kapcsolatban bizalmatlanságról, a jog tekinthetősztéséről beszélek, akkor azt mondom, hogy jogalkalmazásban megnyilvánuló kommunikáció hatékonysága rendkívül rossz. Úgy találjuk, hogy ez a csatorna csak egyfajta irányból érkező információkat közvetít, a fölülről lefelé jövőket. Amikor az információk majdnem kizárólag fölülről lefelé áramlanak, akkor nem beszélhetünk jogállamról. A jog szempontjából ez az információáramlási „vektor” fejezi ki és definiálja a diktatúra fogalmát.

Ennek okát, azt hiszem, a marxistának magasztalt, de valójában sztálini elmélet rendkívül hatékony érvényesülésében lelhetjük meg. Vagyis az elmélet, az akarat, az *Ige* a maga képerre formálta a valót. Ez az elmélet a politikai akarat mindenhatóságát hirdeti, és ezt az onnipotenciát vérnősző következtettség érvényesítette is. Kezdetben vala az Ige, s lön: nézzünk körül, ez a valóság. Ez egy nagyon nehezen érthető valóság. A kétféle „mi” valósága ez. Egyrészt a párt- és állami funkcionáriusok szájából hallható dörgedelmes fejedelmi többes „mi” szóhasználatának valósága. Másrészt az egytömbű hatalmi struktúrából és a korrupciós befolyáspiacról kiszorított alattvalói indifferens „mi” meghunyászkodásának szóhasználati valósága. Az indifferencia tudatos szándék eredménye: tudatosan előidézett szerveződésképtelenség, a szervezkedés betiltásának következménye. Az indifferencia, az alattvalói „mi” viszonyai közepette pedig rendkívül alacsony hatásfokú a kommunikáció. Gondoljunk csak arra, hogy Rákosi hatalomra jutásával, az iparosítás elkezdésével, a civil-szervezetek szétzúzásával a társadalom korábban megvolt kommunikációs hálója teljességgel szertefoszlott.

– *Azért ez valakinek így nagyon megfelelt a Rákosit követő időkben is. Nem is beszélve a reformpangás mesés korszakáról...*

– Homogén, szürke orwelli tömeggé lettünk. Aki pedig tömegben van, az nem képes társalogni, hosszasan és értelmesen a mellette állóval. A tömegember választhat: vagy meghunyászkodik és tovább sodródik, vagy üvöltöni kezd, és *megkönnyeztetik*.

Amit most elmondtam, tekintsük „alaptényállásnak” Többlettényállási elem viszont az, hogy a sztalinizáció, az ikonokra festett politikai akarat teljességgel elszokoztatta, instrumentalizálta a jogot, amit afféle korbácsként használt föl. Egy szolgálóleány, a politika szolgálóleánya, aki pliszékesztyűs kézben korbácsot markol.

– *(Ez is egy kis adalék a politikai vágy és a szexus ikermagvúságáról. Csak a szerelemben választod vagy elfogadod az aberrált partert, a politikában kapod.*

– Ugyanakkor a nálunk még mindig betiltott *Hans Kelsen* Tiszta Jogtanából tudjuk, hogy a politika és a jog olyan, mint a víz és az olaj. Ha mégis megpróbáljuk összekeverni a kettőt, olyan szutykot kapunk, ami most a nyakunk magasságában hömpölyög. A jogg instrumentalizáltsága hozta azt, hogy eme szuperközvetítőben az információk csak – majdnem kivétel nélkül – lefelé áramolhatnak. Jogállamokhoz képest Magyarországon az állammal szembeni bírósági út rendkívül szűk. A bírósághoz fordulás jelenthetné ugyanis azt, hogy az ügyfél *fölfelé* indíthatná el saját „információt”.

– *Gondolom mindez rátelepszik a pörösködők egymás közötti viszonyára is.*

– Te egy bírósági tárgyaláson nem azt látod, hogy a tiszteletben megöszült bíró bölcsen végighallgatja az ellenfelek ügyvédei által lefolytatott bizonyítást, és végül minden erejével és tehetségével a *jogvita jogász* eldöntésére kell csak hagyatkozni. A bíróságoknak kutyakötelessége, hogy ahol csak tudnak, ott „beavatkozzanak” a felek jogvitájába. Ha a felsőbb bíróság hatályon kívül helyez egy ítéletet, akkor igen gyakori érv az, hogy az alsóbb bíróság „nem derítette föl a tényállást”. Vagyis a „földről jövő információk” alapvetően a tényállás felderítésében, az arra vonatkozó törvényi és eseti döntésekben megnyilvánuló iránymutatásokban testesülnek meg. Így aztán az a furcsa helyzet adódik, hogy a bíróság bizonyító és végrehajtó hatósággá válik, azzal szemben, ami ex definitionem kellene lennie – mármint ítélfelhatóságnak. Ahelyett, hogy a peres eljárás tényleg az lenne, aminek lennie kellene, miszerint ellenérdekű felek pereskednek, vitatkoznak egymással, az amúgy is túlterhelt bíróságnak a tényállással, a bizonyítással kell viaskodnia. Nem kétséges, hogy kinek a rovására. A kérdés másik dimenzióját pedig akképp lehet jellemezni, hogy a bíróságok, a szép és garanciátok nélküli törvényi deklarációk ellenére korántsem függetlenek. A jelenlegi gyakorlatban a végrehajtó hatalom képviselője, egy kormányzati-miniszteriális hivatalnok jogosult arra, hogy egy úgymond „független” bírót minősítsen, megítéljen,

Tehát jogszegénységünk összetevőit, így tudom összefoglalni: a társadalom kommunikációs válságában élő emberek „peren kívül”, kulturáltan vitájukat, konfliktusukat nem képesek föloldani vagy megoldani. Egy elidegenített monstrumtól várják az igazságot. Ez a monstrum csak az egyirányú, földről érkező információkat képes áramoltatni, ezzel mégint-

kább fokozza elidegenedett jellegét – önmagától annyira elidegenedett, hogy már maga is kiszolgáltatott, függésben lévő, végrehajtó funkciókra degradált.

Ilyen viszonyok közepette aztán könnyen megérhetjük, hogy az általános jogszegénység állapotában leledző polgárok közül miképpen kereshetik a jogukat azok, akik a szegénység, a társadalmi esélyegyenlőtlenség más vonatkozásaival is terheltén tétováznak a törvény, a bíróság rideg boltívei alatt, „a törvény kapujában”.

Soro!hatnám az iménti általánosságokat megalapozó példákat, de most csak egyre hagyatkoznék. A panasznapon bejött hozzám egy ügyfél, aki üvöltve, artikulátlanul, csak a magánhangzókat tudta kiejteni. Valószínűleg sérült a hallása. Nekem is kiabálni kellett vele, hogy megértsen, pedig – most nem csak a saját „csetemre” hagyatkozom – ilyenkor, a tehetetlen szájalom miatt, összeszorul az ember torka. Előadásából annyit ki tudtam venni, hogy idős ügyfelem másfél éves korában agyhártyagyulladás esett át, és azóta „sokszor fáj a feje”. Följjelentést kívánt tenni, mert két cigány kövel megdobálta. A látélet szerint nyolc napon belül gyógyuló sérüléseket szenvedett. Ügyfelem *magánválló* kívánt lenni – tehát önállóan kell bizonyítania, hogy az a két személy volt az, aki a sérüléseit előidézte.

Lehetőség van arra, hogy a bíróság az ügy iratait a vád átvételének megfontolása végett megküldje a vádhatóságnak. Akkor, ha valamilyen közérdek indokolja a vád átvételét. Végzésemben hivatkoztam arra, hogy „közvetlen észlelésem” alapján a följelentő valószínűleg értelmi fogyatékos – mindenkinek joga van ahhoz, hogy büntető igényét érvényesítse, s hogy ügyfelem, állapotára tekintettel, ne akadályoztassék, ajánlatos lenne, ha az ügyészség átvénné a vád képviselőtét.

Rövid, háromsoros átiratban közölte velem az ügyészség, hogy „nem kívánja átvenni a vádat”, indoklás nélkül.

Aztán arról értesültem, hogy az ügyész kéresemmel kapcsolatban egy magánbeszélgetésben megjegyezte: „az ügyészség nem népjóléti intézmény!”

Kérdem, hát miféle intézmény akkor az ügyészség? És azt is megkérdezném, hogy hol és milyen társadalomban élünk?

ANDRASSEW IVÁN

